

ARTIKELEN

DE HOOFDVERSCIJNSELEN OP HET GEBIED DER VOOR-ROMEINSCHE BESCHAVINGEN IN NEDERLAND ¹⁾

DOOR

A. E. VAN GIFFEN

De tweede afdeeling van het vierde betrekkelijk zeer korte tijdvak der aardgeschiedenis, is de periode, waarin wij thans leven, het zgn. Alluvium, in de praehistorie bekend als de jongere steen- en metaaltijd, meer bijzonder als brons-, jongere en oudere ijzertijd.

Het is de periode van het ontstaan der venen, waardoor de groote diluviale bekkens en oerstroomdalen werden opgevuld, van de vorming van duinen en kleigronden.

Het palaeolithicum, de oudere steentijd, de tijd van de menschenwording, welke dus in de voorlaatste aardperiode, die van den ijstijd of het diluvium valt, was voorbij. In Nederland zijn tot nu toe van al de verschijnselen in den ouden steentijd slechts geringe sporen ontdekt. Zij hebben in ons land echter geen, of althans geen belangrijke of nader bekende rol gespeeld.

Onze vroegste oergeschiedenis bepaalt zich tot een veel en veel lateren tijd, dien van het neolithicum (neos = jong; lithos = steen), den jongeren steentijd dus. Het van nu aan gematigde klimaat wordt met eenige schommelingen, langzaam aan als dat van thans, en fauna en flora wijzigen zich dienovereenkomstig.

De beteekenis van de veranderingen in de menschelijke beschaving dezer nieuwe cultuurperiode kan nauwelijks overschat worden. In den huishoudelijken toestand van den mensch heeft de meest ingrijpende wijziging plaats. Landbouw en veeteelt komen tot ontwikkeling, het trekken wordt meer en meer opgegeven, vaste woningen en woonplaatsen treden op den voorgrond.

Naast het slijpen van steenen werktuigen komt ook de pottbakkerskunst tot bloei, in de techniek harer producten veelal nabootsend de modellen van andere takken van huisvlijt of ook natuurproducten: aanvankelijk vlecht- of mandenwerk in Noord- of Noordwest-Europa, vruchten en vruchtenschalen in Zuid- en Zuidoostelijk Europa. Deze

¹⁾ Naar aanleiding van eene op 5 Februari 1930 gehouden lezing voor het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie.

verschillen spiegelen zich vooral af in de versieringsmotieven: de gebonden stijl van het Noorden, tegenover den vrijen stijl van het Zuiden.

Overblijfselen van huizen, woongroeven met toebehooren, ja zelfs nederzettingen en werkplaatsen zijn uit dezen tijd bekend geworden; daaronder zulke op palen (vlotbewoning en paalwoningen resp. paaldorpen), andere op uitstekende landtongen en hoogten. Zelfs volledige, door wallen beschermde en daaruit samengestelde aardburchten zijn overgebleven. Uit het Zuiden, het Nijldal en het tweestroomengebied van Euphraat en Tigris, beginnen de eerste historische gegevens te komen. Naast dat alles eene reeds samengestelde godenvereering, wijzend op geestelijke ontwikkeling en gedifferentieerde geloofsvoorstellingen en ook op vaste maatschappelijke verhoudingen. Uit dezen tijd stammen een groot deel van die indrukwekkende megalithische grafmonumenten, welke wij hunebedden noemen en waarvan ons land er thans nog ruim 50 telt.

Groot is de sprong, dien de menschelijke cultuur nu in betrekkelijk korten tijd maakt. In enkele duizenden jaren — wij kunnen haast zeggen, wanneer wij denken aan het Nijldal, de landen aan Euphraat en Tigris en aan de Middellandsche eilandencultuur in een paar milleniums — ontworstelt de mensch zich aan zijne langdurige, misschien bij 10.000en jaren te berekenen kindsheid.

Het is begrijpelijk, dat men in al die verschijnselen niet alleen samenhoorige groepen heeft onderscheiden, doch ook daarin weder subgroepen. Overbodig schijnt het mij welhaast op het grootte belang der stratificatie daarvan nog nadrukkelijk den klemtoon te leggen.

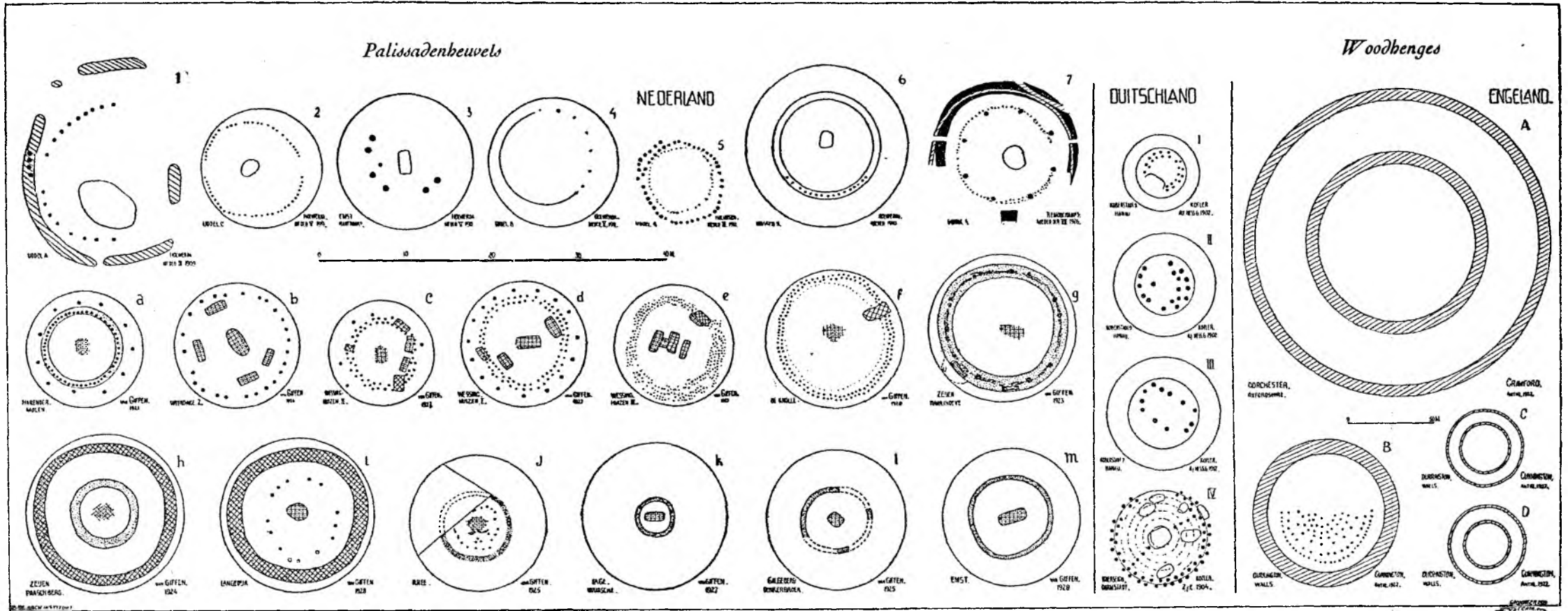
Afgezien van de klein-steencultuur, zijn voor ons land, in het bijzonder voor de Noordelijke zandgronden, belangrijk de hunebedden en neolithische grafheuvels met sporen van een houtbouw (Afb. 1). In Midden-Nederland geven de laatste, naast enkele nederzettingssporen, als oudste monumentale cultuuroverblijfselen den toon aan. Voor het uiterste Zuiden vormen in dat opzicht vuursteen-werkplaatsen, mijnschachten en hutkommen met ruw behouwen vuursteen manufacten dien aanvang.

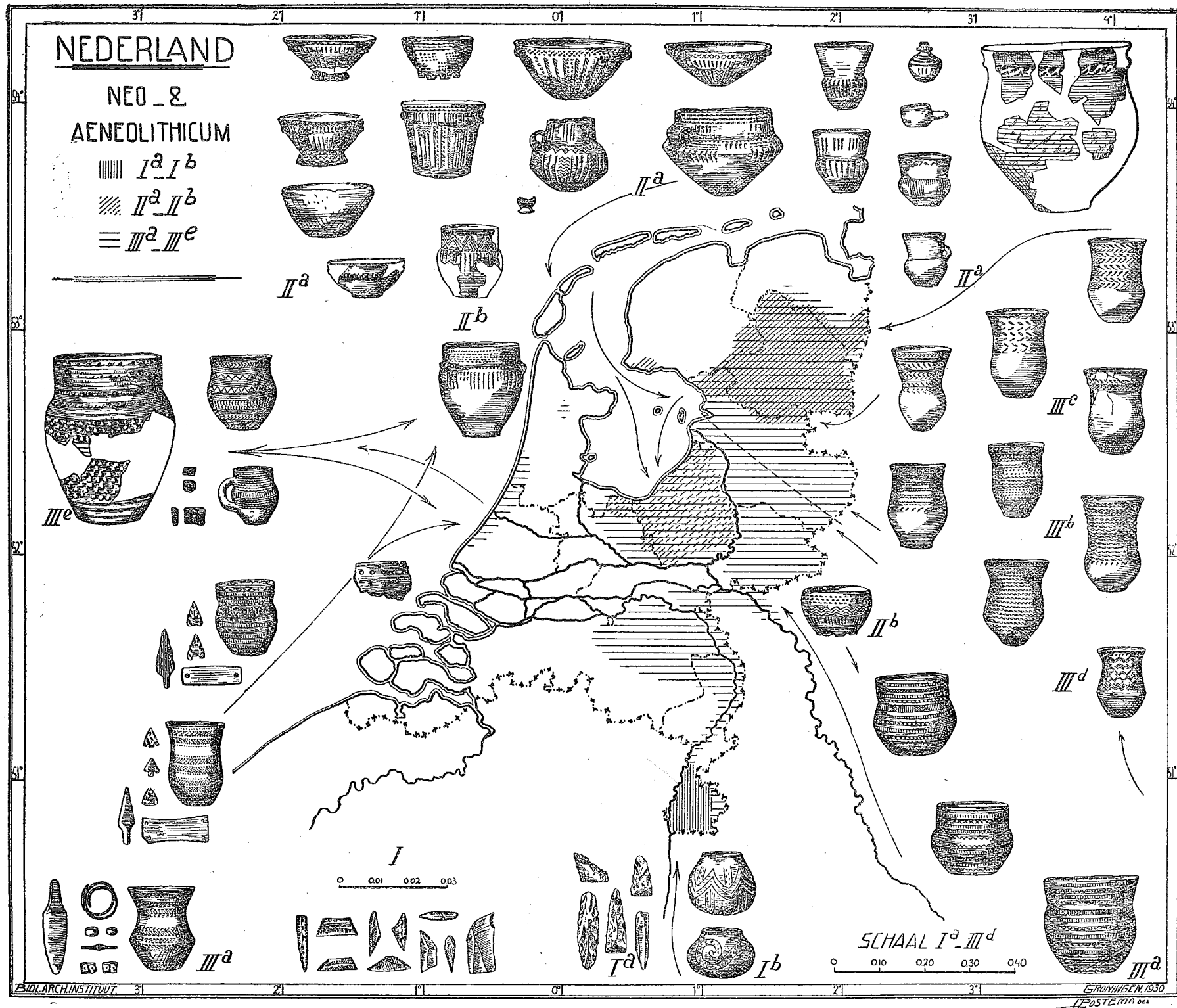
Belangwekkender nog schijnt mij toe de aldaar eerst in 1926 gedane ontdekking van woonplaatsen, waarin vaatwerk met niet-gebonden spiralige bandvormige sierpatronen, d.w.z. met overblijfselen van eene in oorsprong Donaulandsche beschaving.

Alle die immobiele sporen van de oudste aantoonbare bevolkingselementen op Nederlands territorium zijn dus betrekkelijk jong, afgezien van de epipalaeolithische klein-steenindustrie, een 4000 hoogstens 5000 jaar.

Naar de vondstomstandigheden kunnen wij de vroegste beschavingsoverblijfselen verdeelen in losse en gesloten vondsten, de eerste met, de laatste zonder bekende vondstomstandigheden.

AFBEELDING I.

Voor een juist inzicht staan ons dus twee wegen ten dienste. Men kan nl. de losse vondsten afzonderlijk bestudeeren en deze naar den vorm onderling en t.o. van gelijksoortige buitenlandsche vergelijken. Zoodoende kunnen we vooral door typologische studie trachten dat inzicht te verwerven. Of wel, men kan die cultuurverschijnselen in gesloten groepen probeeren op te sporen, hunne laagsgewijze verhoudingen t.o. van elkaar en andere na te gaan, en zich op die wijze een denkbeeld pogen te vormen van hunne onderlinge verhouding, van hunne saamhoorigheid en volgorde en van de begeleidende factoren. Voor dit laatste zijn wij vooral aangewezen op de overblijfselen en den inhoud van de oudste kunstnijverheid, de graven en de nederzettingen, en op eene nauwkeurige kennis van de aardlagen, waarin eventueele vondsten worden aangetroffen.

Beide wegen nu leiden tot een ongeveer gelijk resultaat.

In het kort samengevat meen ik nl. de volgende hoofdtrekken te mogen uitstippelen.

A. Wat aangaat de *losse vondsten*, in het bijzonder (zooals Aberg heeft aangetoond) de vuursteenbijlen, zoo vertoont ons land in het jongere steenen tijdperk twee uit een oogpunt van cultuur verschillende stijlrichtingen, eene *Noord-* en eene *West-Europesche*. Daarvan verloopt de gemeenschappelijke grens, al dan niet samenvallend met een bevolkings- en of zelfs domineerende rasgrens, ongeveer over Overijsel.

B. Wat aangaat de *gesloten vondsten* (in hoofdzaak *graven*, doch voorts *nederzettingen* en *industrieplaatsen*), ook deze spiegelen in het algemeen eene ongeveer gelijke tweedeeling af als de losse. Bovendien wijzen zij echter nog op een tweede grens langs de groote rivieren. Zij verdeelen het Nederlandsche territoir in drie regionaal, meer of minder scherp gescheiden zones (Afb. 2).

1e. eene tweeledige zuidelijke;

2e. eene driedelige noordelijke en

3e. eene daartusschen gelegen dito middelste.

1. De neolithische, zoowel anthropologische als cultureele nalatenschap in het *Zuiden des lands* vertoont in die beiderlei opzichten gelijkenis met Belgische en Fransche vondsten. Zij wijst derhalve op eene invasie van stamelementen uit die richting.

De lichamelijke menschelijke overblijfselen zijn nl. in het bijzonder belicht door eene grafvondst bij Rijckholt, in den vorm van een hyperondkoppigen schedel van zgn. Grenelle (= Furfooz II) type, met bijgaven van ongeslepen silexartefacten. De overeenkomstige beschaving wordt speciaal verlucht door dergelijke vuursteenwerktuigen, ja zelfs door een rijke vuursteenindustrie en dito mijnbouw, zoomede enkele hutkommen. Naast ontelbare niet-geslepen vuursteenwerktuigen, klingen, schrabbers, kern- en klopsteen, pikhouweelen van silex en hertschoorn enz., komen daar onder ook reeds

enkele beenderen van huisdieren voor, t.w. het korthoornige rund en twee hondenrassen. Onder de wilde dieren dier dagen geven herten, reeën, oerossen, wolven, beren enz. den toon aan.

Daarentegen geven de op de loessgronden in de buurt van Maastricht ontdekte nederzettingsresten met zgn. bandceramiek, alleen in cultureel opzicht eenige aanwijzingen. Het bedoelde vaatwerk, dat geheel overeenkomt met dat in Oost-België, vertolkt, via overeenkomstige midden-Rijnsche beschavings-overblijfselen, een laatsten uitlooper van vroeg-neolithische Midden-Europeesch-Donaulandsche cultures, die verder oostelijk en zuidelijk ook in het Klein-Aziatisch-Middellandsche gebied (Troje) nog gespeurd kunnen worden. De bewuste vondsten wijzen derhalve deels in dezelfde Oost-Belgische, deels in meer oostelijke richting. Hoewel zij in de Donaulanden en Rijnstreek samengaan met fijn gebouwde langhoofdige of dolichokrane stammen, heeft men hier, gezien de Belgische parallellen, mogelijk toch ook aan eveneens kortkoppige brachykrane bevolkingselementen te denken.

Wij hebben hier dus te doen met tweeërlei cultures; zij zijn gebonden aan krijt- en loessgronden en hangen onderling mogelijk in het geheel niet samen.

In elk geval vertolken de bewuste Zuid-Limburgsche vondsten eene Zuidelijk en Zuidoostelijk georiënteerde bevolking en beschaving.

Wat aangaat den tijd, zoo valt de aanvang dier eerste sporen van menschelijke aanwezigheid blijkbaar in het 3de vóór-Christelijke millenium.

2. De neolithische vondsten in het *Noorden des lands* zeggen in anthropologisch opzicht, direct, weinig. Voorzoover geconstateerd wijzen ze intusschen op een langhoofdige ras. In cultureel opzicht belichten zij daarentegen twee groote scherp gescheiden verschijnselen:

- a. Eene hoofdstrooming uit N.-W. Duitschland, in laatste instantie waarschijnlijk uit het Oost- of een verdronken Noordzeegebied. Zij is blijkbaar veroorzaakt door in hoofdzaak oer-Germaansche Teutoonsche raselementen. Deze domineerden immers destijds in Nd. West-Duitschland volstrekt. Overigens is zij getypeerd door de megalithische massagraven, de zoo bekende hunebedden met hunnen inhoud. Deze bestaat uit vaatwerk, geslepen vuursteenbeitels, dito semimikrolithische artefacten, trapezoïde pijlpunten, knodsen van kwartsiet enz. en enkele sieradiën als kralen van barnsteen en git, welke laatste Engelsche betrekkingen verraden (Witby).

Onder dit alles voert scherp geprofileerd vaatwerk met ingestoken, deels aan vlechtwerk ontleende verticale sierpatronen in gebonden stijl den boventoon. Het is dit vaatwerk, hetwelk we in het midden des lands in een zijner late subgroepen als nevenverschijnsel zullen zien optreden.

Overigens zijn de skeletresten der in gestrekte of misschien ook zittende houding in onze hunebedden bijgezette dooden, op enkele toevallige aanraking met vuur gecalcineerde stukjes been na, volkomen verteerd.

Deze geheele beschaving begint vóór of omstreeks den aanvang van het 2de vóórchristelijke millenium.

- b. Daarnaast vertoonen zich bijkomstige stroomingen welke dezelfde betrekkingen als die in Midden-Nederland verraden, waarover straks nog. In het bijzonder leveren zij nog vergelijkbaar materiaal met de neolithische persoonlijke grafheuvelcultuur (Gräber unter Bodenniveau) van het Kimbrisch schiereiland. Overigens zijn zij alle getypeerd door los verspreide individueele tumuli-graven van de zgn. bekercultures.

Deze laatste kunnen, voorzoover zij ethische stroomingen afspiegelen, samenhangen met zeer verschillende en gemengde, in het algemeen beweeglijke stamelementen.

Eene enkele eerst 1927 bij Eext in Drenthe gedane vondst van een herkenbaar menschelijk silhouet in hurkende houding met o.a. als bijgave een fraaien touwbeker, verraaft intusschen een langkoppig d.w.z. Germaansch menschenslag.

3. Wat eindelijk aangaat de neolithische vondsten uit het *midden des lands*, deze beslaan een onderdeel van een wigvormig verspreidingsgebied. Beïnvloed uit het Noorden en het Zuiden van Nederland, naar het Oosten wijd openstaand, en met de spits naar Engeland gericht, schuift het zich in tusschen de Noord- en Zuid-Nederlandsche cultures. Zodoende vormt het via de Rijnmonden een brug tusschen de overeenkomstige zgn. bekerbeschaving van Midden-Europa eenerzijds en die van Engeland en tevens Zd. West-Europa anderzijds. In fysisch-anthropologisch opzicht — slechts een enkele goed te determineeren Veluwsche vondst — wijzen zij op een forsch langschedelig menschenslag. Ook zij pleiten inzooverre voor een *Homo nordicus* d.w.z. een Germaansch rastype. Zoowel — naar analogie met de verhoudingen elders, in Midden-Europa eener-, in Engeland en West-Frankrijk anderzijds, als naar de tegenwoordige anthropologische verhoudingen, doen zij hier echter behalve dat ook nog een rondhoofdig donkeroogig gedrongen menschenslag van zgn. alpien type verwachten. Geconstateerd is dit laatste tot nu toe evenwel niet.

In cultureel opzicht verraden zij echter, door kenmerkende differentiaties daarin, daadwerkelijk zeer verschillende stroomingen. Deze spiegelen zich af in den bouw en den inhoud van de individueele grafheuvels, zoowel als nederzettingsoverblijfselen, die de bewuste beschaving typeeren. Deze is overigens met zekerheid heterogeen. De eerste, d.w.z. de bouw en de inhoud, verraden nl. de sporen eener variërende, soms tamelijk gecompliceerde, ten deele nog niet juist bekende houtconstructie. Deze omgeeft den doode, die centraal, in

hurkende houding met eenige bijgaven is bijgezet. De nederzettings-sporen wijzen daarentegen op kleine hutten, zooals tegenwoordig of tot voor kort nog bij de Veluwsche schorsschillers in zwang zijn en waren, en die zich als zgn. hutkommen, in den bodem afteekenen.

Behalve *twee groote*, verschillend georiënteerde en nog wederom onder te verdeelen stijlrichtingen vertolkten de bijgaven allerlei zeer heterogene verschijnselen. Die stijlen zijn speciaal uitgekristalliseerd in het vaatwerk, dat naar vorm en versiering geheel uiteenloopt. Onder de bijgaven voeren geslepen vuursteen en werktuigen, fijn geretoucheerde mikrolithische artefacten en pijlpunten eveneens van silex, zgn. polsbeschermers van schist (leisteën), strijdhamers van kristallijn gesteente en dergl., naast enkele sieradiën van barnsteen, den boven-toon. Een enkele maal onderstreept een den doode medegegeven rund van het korthoornige slag het herderskarakter dezer beweeglijke stammen, terwijl een gesteelde, spitsdriehoekige, platte, koperen of bronzen lanspunt de eerste metaalinvloeden verraadt.

Alle die stroomingen behooren ongeveer tot den aanvang en het eerste resp. tweede kwartaal van het 2de vóórchristelijke millenium. Het is dus een typische gemengde beschaving met domineerend Midden- en Zuid-Europeesche, resp. Oost-Engelsche invloeden eener- en bijkomstig Noord-Europeesche anderzijds.

Op al die verschijnselen en onmiddellijk daarbij aansluitend, ja goeddeels organisch daarmede verbonden, volgen dan zulke, welke speciaal door metaalbijgaven gekenmerkt zijn. Wij kennen deze cultuur tot nu toe alleen uit graven (skelet- en brand, speciaal gestrekte schachtgraven) en door middel van enkele losse vondsten. Beide vertegenwoordigen eene armelijke eveneens door de groote rivieren en de zeekusten geleide bronsbeschaving.

In hoeverre hierbij ook nieuwe bevolkingselementen ons land zijn binnengedrongen, blijft voorhands een vraagstuk op zich zelf. Doch in ieder geval vertoont ook de bronscultuur, evenals de circa 500 v. Chr. zich daarbij aansluitende ijzerbeschaving der Latèneperiode dezelfde hoofdlijnen.

Ik wijs nog slechts, voorzoover aangaat het verschillend stilistische karakter, op de overeenkomstig verschillend georiënteerde bronzen in het Zuiden en in het Noorden des lands. Ik herinner voorts aan de chronologisch daarbij aansluitende zgn. heidensche Legerplaatsen, de „celtic fields” der Engelschen en de eveneens voor den Latène tijd karakteristieke urnenvelden. Wijst nl. de daarvoor typische ceramiekstijl in het Zuiden des lands aanvankelijk rechtstreeks naar België en de Rijnstroken, ja, vertoont deze in Zd. West Brabant zelfs een onmiddellijk Fransch-Gallischen inslag, in het Noorden des lands komt bedoeld vaatwerk geheel overeen met dat van de naar Wessenstedt, Jastorf, Rippdorf en Seedorf genoemde cultures in Noord(west) Duitschland. Daartusschen en daaroverheen breidden zich dan in de

laatste eeuwen voor Chr. en omstreeks dat tijdstip overal zuiver Germaansche stijl- resp. staminvloeden uit. Dan echter vernemen we den dreunenden tred van Rome's legioenen en de eerste historische berichten accentueeren de niet-geschreven oorkonden der vóór- en vroege geschiedenis.

Werpen we nu nog eens een blik terug, dan zien we in dat alles eene organische evolutie van verschijnselen, die in hoofdzaak wellen uit twee meer of minder samengestelde neo- resp. aeneolithische bronnen: de cultuur der hunebedden en die der individueele tumuligraven. We krijgen daarbij den indruk, dat de laatste tijdens de eerste opkomen, doch eene iets latere periode vertegenwoordigen. En nu blijkt het, dat die grafheuvelvormen, welke m.i. reeds als verbasteringen opgevat mogen worden, een enkele maal objecten bezitten, welke, te onzent geïmporteerd, elders in een eenigszins dateerbaar milieu thuis behooren. Welnu deze in het bijzonder gouden voorwerpjes zijn van elders niet bekend uit het Noorden, het Oosten, het Zuidoosten of het Westen, doch wel uit het Zuid-Westen. Wij ontmoeten ze daar in hun oorsprongsgebied, in de rijke megalithische cultures van Bretagne en wel juist in hare bloeiperiode, la belle periode, la periode d'or, het gouden tijdvak volgens Le Rouzic. En nu is het deze aan de Engelsche en Iersche onmiddellijk verwante, periphere en inderdaad megalithische beschaving met hare spiraalornamenten, met hare afbeeldingen van schilden, inktvisschen, bijen en slangen als cultusobjecten, met hare koepelgraven, menhirs indicateurs en rijke vondsten, die via de Iberische cultures aanknoopt aan de toonaangevende Middellandsche beschavingen, in het bijzonder aan die van Creta in den bloeitijd.

Dun is de draad, doch zij is er en het helle licht dier hooge beschaving van ginds, uit den tijd voor en omstreeks het midden van het tweede voorchristelijke millenium, werpt zoo, via Bretagne, nog een glimp in de duistere graven onzer individueele tumuli der klokbekeperiode.

Hoe die verbindingsen geweest zijn en welke de aanleiding daarvoor was, valt buiten het bestek dezer bespreking. Zooveel meen ik echter te mogen zeggen, dat ik geloof, dat zij samenhangen met wijzigingen in de kustvaart. Deze, aanvankelijk meer westelijk om Engeland, richtte zich destijds blijkbaar meer oostelijk, langs onze kusten en op het mondingsgebied onzer groote rivieren. Dit had ten gevolge, dat speciaal Midden-Nederland als overgangs- en randgebied tusschen de groote Europeesche cultures dier dagen eene nieuwe betekenis verkreeg.

Doch er is meer en daarover nog een enkel woord. Ik meen nl. dat de oorzaken dier wijziging — welke zich, behalve in groote kustveranderingen, ook in klimatologisch en biologisch opzicht zullen hebben doen gelden — mede in den bouw der oudere grafteekenen hunne sporen hebben achtergelaten.

Hoe dit echter ook zij, zooveel is nl. zeker, dat de grove structuur onzer oudere grafteekenen sedert het aeneolithicum, d.w.z. sedert de zgn. klokbekeerperiode bij den aanvang van het 2de vóórchristelijke millenium, fundamenteel verschillend is. De tumuli met bijgaven, welke voor de steencultuur kenmerkend zijn, bestaan nl. in hoofdzaak uit los zand, die uit den tijd sinds de eerste metaalinvloeden daarentegen uit plaggen. Een en ander wijst m.i. op eene sedert algemeene verandering in het vegetatiedek der naaste omgeving, samenhangend met eene generale vochtigheidstoename, c.q. een, ook op andere gronden aangenomen klimatologische verandering, de intrede van den subborealen overgangstijd.

Het is natuurlijk niet hier de plaats op deze kwestie's dieper in te gaan; ik stipte ze alleen maar aan om te wijzen op eene langs dezen weg mogelijke algemeene stratificatie der bewuste beschavings-verschijnselen, d.w.z. op eene mogelijke schifting ook t.o. van een absolute tijdsbaak in een overigens op zichzelf jaartallenloos milieu.

Zoodoende zijn het dus globaal genomen, een vijftal verschijnselen, welke de hoofdtrekken van de basis, d.w.z. van het neo-, resp. aeneolithicische deel, der Nederlandsche vóórhistorie aangeven, t.w.: 2 Zuid-Nederlandsche, 1 minstens viervoudig samengestelde Midden-Nederlandsche en 2 Noord-Nederlandsche. Zij vormen sedert het stramien, waarop later steeds weer wordt voortgeborduurd en welks raster voor eens en altijd de hoofdrichtingen heeft vastgelegd *).

Zij doen het Nederlandsche territoir van den aanvang af kennen als een tusschen-, een rand- en een overgangsgebied. Het zijn de zeekusten en de groote rivieren en de daarmede samengaannde veranderingen, welke hier blijkbaar van den beginne af aan en telkens wederom opnieuw en tot nu toe, richting hebben gegeven.

*) Voor den bouw en inhoud der oude grafteekenen verwijs ik naar mijn in 1930 bij C. Kabitzsch te Leipzig uitgegeven werk: *Die Bauart der Einzelgräber*, etc., Text en Atlas, Mannus Bibliothek, Nr. 44 en 45.